

Kai kurie sinoniminių religijos terminų vartosenos atvejai katekizmuose (XVI a. ir XIX a. galas – XX a. pradžia)

AUŠRA RIMKUTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Sinonimija ypač būdinga pradiniam terminijos kūrimosi etapui, kai tinkamiausias terminas sąvokai pavadinti dar nepasirinktas ir vienu metu yra vartojami keli terminai (sinonimai¹) ir (ar) variantai, iš kurių vienas – dažniausiai svetimybė. Šio straipsnio tikslas – aptarti pradinio rašytinės religijos terminijos kūrimosi etapo (XVI a.)² ir laikotarpio, kai formavosi dabartinė bendrinė lietuvių kalba (XIX a. galas – XX a. pradžia), greta pateikiamų sinoniminių religijos terminų vartoseną katekizmuose. Nenagrinėjami įvairiose katekizmų vietose vartoti sinoniminiai religijos terminai.

Kadangi religijos raštai nuo maždaug XVII a. vidurio gausiau užteršti svetimybėmis, ypač lenkybėmis (plačiau žr. Palionis 1979: 106), tai XVII–XIX a. pradžios ir vidurio katekizmų religijos terminai neaptariami.

1. ŠALTINIŲ APŽVALGA

Šio straipsnio šaltiniai – trys XVI a. katekizmai: Martyno Mažvydo *Katechismusa Prašty Szadei, Makflas škaitima rašta yr giešmes del krikščianiftes bei del berneliu iaunu naujey fuguldytas* (1547), Mikalojaus Daukšos *Katechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalvus. Paraszitas per D. Iakuba Ledesma... Įžgulditas iš Liėžuviu Lėnkiųko ing Lietuwiųka per Kuniga Mikaloiu Daugša Kánonika šemaicziu* (1595), Merkelio Petkevičiaus *Katekizmas* (1598)³ ir trys XIX a. gale – XX a. pradžioje išleisti katalikų

¹ Apie terminų sinonimiją plačiau žr. Keinys 1980: 97–104; Gaivenis 2002: 33–36; apie atskirų sričių terminijos sinonimiją žr. Kaulakienė 2000: 23–28; Kazlauskaitė 2000: 25–31; Zemlevičiūtė 2001: 34–49; Umbrasas 2004: 100–118; Stunžinas 2005: 7–26 ir kt.

² Nekyla abejonų, kad religijos terminai vartoti gerokai anksčiau. Be to, seniausi išlikę poterių tekstai iš XVI a. pradžios tik patvirtina faktą, kad religijos tekstų būta kur kas anksčiau – XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje, tačiau jie neišlikę. Anot J. Lebedžio ir J. Palionio, „XIV a. pabaigoje ar bent XV a. pradžioje jau būta elementariausių lietuviškų tikiybinių tekstų. Jų, žinoma, buvo nedaug, nes krikščionybės skleidimui tuomet iš tikrųjų skirta labai maža dėmesio“ (Lebedys, Palionis 1964: 110).

³ Straipsnyje aptariamų sinoniminių religijos terminų vartosenos atvejų M. Petkevičiaus *Katekizme* nerasta.

katekizmai: *Mokslas Rimo Kataliku* (1879), *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas* (1901), *Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokę su Lementoriu ir Ministranturu* (1903). Medžiaga rinkta tik iš katekizmų, atsiribota nuo giesmių, apeigų, suplikacijų ir kitų tekstų.

XVI a. išleistus pirmuosius trijų Vakarų krikščionybės šakų katekizmus (evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų ir katalikų), nors jie verstiniai, galima laikyti labai svarbiais rašytinės religijos terminijos šaltiniais. XIX a. galo – XX a. pradžios katalikų katekizmai yra išleisti spaudos draudimo laikotarpiu. Tuo metu iš kalbos nuosekliai imtos giti svetimybės. Kadangi minėtus katekizmus skiria bemaž trys šimtmečiai, straipsnyje norėta pagnagrinėti ir palyginti dviejų tolimų ir skirtingų laikotarpių sinoniminių religijos terminų pateikimą, išsiaiškinti, kuriems sinonimams teikiama pirmenybė ir kodėl. Aptariant greta vartojamus sinoniminius religijos terminus paliečiami kilmės (lietuviškas ar nelietuviškas terminas) ir kiti svarbesni kalbos dalykai. Be to, vertinant nagrinėjamus religijos terminų sinonimus, atsižvelgiama į jų vartosenos aplinkybes.

2. SINONIMINIAI VIENAŽODŽIAI RELIGIJOS TERMINAI

XVI a. ir XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose vienažodžiai sinoniminiai religijos terminai pateikiami gana įvairiai: jie rašomi skliaustuose arba išnašoje, jungiami jungtuku *arba*, taip pat skiriami kableliu.

2.1. Visuose nagrinėjamuose XVI a. ir XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose greta esantys sinoniminiai vienažodžiai religijos terminai jungiami jungtuku *arba*.

2.1.1. Vienas terminas lietuviškas⁴, kitas skolintas⁵ (arba hibridas):

Nuo kitų nagrinėjamų XVI a. katekizmų jis skiriasi tuo, kad jame vartojama gerokai daugiau svetimybų, atsiradusių pažodžiui verčiant iš lenkų kalbos.

⁴ Kadangi katekizmai yra verstiniai, juose esama ir gana sunkiai atpažįstamų skolinių, anot K. Gaivenio, „slaptųjų skolinių“, arba vertinių (Gaivenis 2002: 58). Dažniausiai pasiskolinta žodžio reikšmė (reikšmės skoliniai) arba žodžio struktūra, t. y. versta pamorfemiui (vertiniai) (plg. KTŽ 1990: 228–229, dar žr. LKE 1999: 700). Darinius, padarytus nusižiūrėjus į kitos kalbos atitikmenis, St. Keinys vadina *sekiniais* (Keinys 1999: 113).

Vertinių yra visuose aptariamuose katekizmuose, ypač XVI a., tačiau šiandien sunku pasakyti (tai padaryti galėtų tik kalbos istorikai), ar katekizmo autorius pats vertinį pasidarė ir pirmas pavartojo. Kai kalbama apie XVI a. katekizmus, galimas dalykas, kad vertinys yra paimtas iš raštų, kurie taip ir liko neišspausdinti (pvz., St. Rapolionio, A. Kulviečio ir kt.). O galbūt tai iš sakininės religijos kalbos paimtas žodis. Tad šiame straipsnyje vertiniai, taip pat ir naujadarai vertinami labai atsargiai.

⁵ Skolintais religijos terminais straipsnyje laikomi senieji skoliniai ir būtinieji svietimos kilmės žodžiai – vadinamieji tarptautiniai žodžiai, ir pertekliniai, primestieji – svetimybės. Senieji skoliniai yra prisitaikę prie lietuvių kalbos sistemos ir yra norminiai. Dauguma jų sudaro seniausią religijos terminijos sluoksnį.

*tikėjimas arba viera*⁶ MK 28, *viešpats arba ponas* MK 36;
mokytojas arba mistras DK 235;
*kreivatikis*⁷ arba *eretikas* MRK 181, *lokamstva arba godulystė* MRK 430,
žavėjimas arba čeras MRK 174;
atlaidai arba atpuskai KK 38, *dorybė arba cnata* KK 40, *nusižeminimas arba pakara* KK 49, *tikėjimas arba viera* KK 48;
komunija (arba dalyvumas) TFK 36, *komunija arba susivienijimas* TFK 62.

Tai galima vadinti įvairiakilme sinonimija. Dažniausiai (išskyrus *lokamstva arba godulystė* ir *komunija (arba dalyvumas)*, *komunija arba susivienijimas*) pirma vartojamas savos kilmės terminas, o po jungtuko *arba* pateikiama svetimybė, rečiau senasis skolinys. Galbūt taip buvo bandoma gryninti Bažnyčios kalbą, ypač XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose.

2.1.2. Abu terminai lietuviški: *išganytojas arba išgelbėtojas* DK 97, *paduksis arba viltis* DK 159, *valia arba noras* DK 125. Daukšos *Katekizme* vartojamas terminas *išganytojas* yra reikšmės skolinys, plg. lenk. *zbawiciel* „išgelbėtojas“. O *paduksis* – naujadaras (plg. lenk. *nadzieja, ufność, dufność* Palionis 2004: 291) iš reikšmės skolinio *duksėti* 4. „*tikėtis, turėti viltį, viltis*“ (LKŽe *pasiduksėti* – tik A. Baran).

Jungtuku *arba* jungiamų sinoniminių vienažodžių religijos terminų rasta visuose nagrinėtuose katekizmuose. Juo gali būti jungiami ir ne sinonimai, pvz.: *grasymas arba kerštavimas* MK 36, *patepimas arba suraukimas* MK 33 ir kt.

2.2 Daukšos *Katekizme* sinoniminiai religijos terminai pateikiami **išnašose**⁸. Galima aptarti tokius atvejus:

2.2.1. Vienas terminas lietuviškas (gali būti Daukšos naujadaras), **kitas skolintas** (arba **hibridas**):

*gamta*⁹ – *cnata* DK 263, *garbė* – *čėstis* DK 397, *iščios* – *žyvatas* DK 105, *išpažinimas* – *spaviedis* DK 309, *pasaulis* – *svietas* DK 177, *paveikslas* – *abrozas* DK 191, *pragaras* – *pekla* DK 399, *priešininkas* – *neprietelius* DK 177, *tikėjimas* – *viera* DK 103, *žaizda* – *rona* DK 351.

⁶ Terminų kilmė straipsnyje detaliau neaiškinama. Beveik visų vienažodžių religijos terminų, kurie dažnai eina sudėtinių terminų dėmenimis, kilmė aptarta straipsnyje *Nelietuviški XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmo katekizmo terminai* (žr. Rimkutė 2005: 42–66).

⁷ Turbūt vertinys iš lenk. *krzywowierny*.

⁸ Straipsnyje pateikiama su brūkšnio ženklu.

⁹ LKŽe *gamta* – 3. S. Dauk „*dorybė*“.

Anot J. Kruopo, Daukša dažniau negu Mažvydas greta vartojo skolintus ir lietuviškus tos pačios realijos pavadinimus (Kruopas 1998: 245–252). Galima daryti prielaidą, jog Daukša lietuviškus gyvosios kalbos žodžius sąmoningai aiškino skoliniais, kad juos suprastų dvasininkai, gerai nemokantys lietuvių kalbos. Daukšos Katekizme reikšmės skoliniai, pvz.: *išpažinimas* („išpažintis“, plg. lenk. *wyznanie, spowiedź*), *gamta* („dorybė“, plg. lenk. *cnota* Palionis 2004: 115), sinonimiškai vartojami su svetimybėmis (*spaviedis, cnata*).

2.2.2. Abu terminai lietuviški:

*didžiavimas – putlumas*¹⁰ DK 253, *mirtis – giltinė* DK 355, *nuodėmė – nusidėjimas* DK 183, *nusiminimas – abejojimas* DK 285¹¹, *padrūtinimas – pastiprinimas* DK 259, *paduksis – tikėjimasis* DK 377, *pagunda – pagundymas* DK 409, *paprotys – pajunkimas* DK 317, *paskandinimas – prapuolimas* DK 141, *pašalpa – pagalba* DK 199, *priejauta – siela* DK 271, *siela – priežinė* DK 321, *sielvartas – apmaudas* DK 315, *sutvėrėjas*¹² – *darytojas* DK 335.

Nemaža dalis aptariamų lietuviškos kilmės religijos terminų laikytini kontekstiniais sinonimais, nes dažnai paprastosios kalbos žodžiams suteikiama nauja reikšmė. Be to, iš pavyzdžių matyti sunkios Daukšos pastangos (šiuo atveju – išnašoje) kuo tiksliau ir paprasčiau išversti katekizmo tekstą – vietoj reikšmės skolinių, pvz.: *priejauta* „sąžinė“, plg. lenk. *sumnienie* Palionis 2004: 365, *priežinė* „sąžinė“, plg. lenk. *sumnienie* Palionis 2004: 371, *sutvėrėjas*, plg. lenk. *Stworzyciel*, siūloma vartoti paprastosios kalbos žodžius.

2.2.3. Abu terminai skolinti: *abyda – krivda* DK 181 (brus. *aōīda* ir brus. *кpυвда*, lenk. *krzywda*). Iš to galima spręsti, kad abu žodžiai gana plačiai vartoti, nors vartotas ir lietuviškas žodis *skriauda*.

2.3. XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose sinoniminiai religijos terminai rašomi skliaustuose. Aptartini tokie atvejai:

2.3.1. Vienas terminas lietuviškas, kitas skolintas (arba hibridas): *duona (ostija)* MRK 322, *godulystė (lokamstva)* MRK 234, *kančia (mūka)* MRK 88, *nusižeminimas (pakara)* MRK 432, *paslaptis (tajemnyčia)* MRK

¹⁰ Anot K. Būgos, tai Daukšos naujadaras, plg. *putlus* (Būga III 1961: 77).

¹¹ Kontekstinis sinonimas.

¹² Tai reikšmės skolinys, plg. lenk. *Stworzyciel*. Anot K. Būgos, „mūsų *twerti* „tworzyć, schaffen“ kilimo yra savas žodis. <...>, kai *twerti* vartojama lenkiško žodžio „tworzyć“ reikšme, tada vartojamas ne sutvėrtojas, o sutvėrėjas“ (Būga II 1959: 132). Z. Zinkevičiaus manymu, *sutvėrtojas* „nebuvo Mažvydo naujadaras. Matyt, tai iš seno lietuvių turėtas žodis“ (Zinkevičius 2000: 76, 123), tačiau LKŽ XVII to nepatvirtina – iš gyvosios kalbos (tarmių) nepateikia nei *sutvėrtojo*, nei *sutvėrėjo*.

35, *pašventinimas (konsekracija)* MRK 322, *piktžodžiavimas (blužnijimas)* MRK 185, *pragaras (pekla)* MRK 144, *protas (razumas)* MRK 240, *sostas (tronas)* MRK 101, *stabmeldys (pagonis)* MRK 173, *stebuklas (čiūdas)* MRK 81, *tobulystė (doskonalastis)* MRK 281, *viltis (nodieja)* MRK 170, *ženklas (čiūdas)* MRK 23¹³;

lokamstva (godulystė) KK 47, *smertis (mirimas)* KK 16;

atlaidai (atpuskai) TFK 6, *dorybė (cnata)* TFK 70, *godulystė (lokamstva)* TFK 26, *išmalda (almužna)* TFK 27, *malonė (loska)* TFK 47, *nusižeminimas (pakara)* TFK 26, *priedermė (pavynastė)* TFK 69, *pragaras (pekla)* TFK 28, *sąžinė (sumenė)* TFK 54, *stabmeldys (pagonis)* TFK 39.

Reikia manyti, kad minėtuose katekizmuose savos kilmės terminui yra teikiama pirmenybė, net jei skliaustuose rašomi tarptautiniai žodžiai (*ostija, konsekracija*) ir senieji skoliniai (*pagonis*). Kaip matyti iš pavyzdžių, *Moksle Rimo Kataliku* ir *Trumpajame Kun. Filochowskio katekizme* skliaustuose rašomos svetimybės (ir hibridiniai terminai) dabartinės bendrinės kalbos požiūriu laikytinos nevartotinomis, atėjusiomis iš lenkų, baltarusių ir kitų kalbų. Nelietuviškos kilmės religijos terminai buvo plačiai vartojami ir įprasti, todėl, matyt, norėta, kad siūlomi lietuviški atitikmenys būtų visiems suprantami. *Katakizmuose katalikiszkuose* skliaustuose rašomas lietuviškas terminas, tačiau tokių atvejų tik pora. *Moksle Rimo Kataliku* ir *Katakizmuose katalikiszkuose* yra pateikimo nevienodumų, pvz.: *dora (cnata)* MRK 17 ir *cnata (dora)* MRK 168, *nusiminimas (desperacija)* MRK 169 ir *desperacija (nusiminimas)* MRK 431; *mylista (malonė)* KK 10 ir *malonė (mylista)* KK 12. Tai rodytų, kad kaita ne visada gerai buvo apgalvota ir aiški.

2.3.2. Abu terminai svetimybės: *pakūta (spaviednė)* MRK 303, TFK 25. Tai kontekstiniai sinonimai (lenk. *pokuta* ir *spowiedź*), todėl kalbėti apie norminimą ir kaitą nėra negalima.

2.4. Katekizme *Mokslas Rimo Kataliku* rastas vienas atvejis, kai **sinonimas skiriamas kableliu**, pvz., *tajemnyčia, paslaptis* MRK 86. Pirmenybė dar teikiama lenkybei (lenk. *tajemnica*).

Apibendrinamosios pastabos. Tiriamoje medžiagoje grynai lietuviškų terminų sinonimijos atvejų yra tik Mažvydo ir Daukšos katekizmuose. Tai galima sieti su autorių pastangomis ieškoti tikslesnio atitikmens verčiant katekizmus. Greta vartojami sinoniminiai vienažodžiai religijos terminai

¹³ Kontekstinis sinonimas.

jungiami jungtuku arba (Mažvydo ir Daukšos *Katekizmai, Mokslas Rimo Kataliku, Katakizmai katalikiszki*), pateikiami išnašoje (Daukšos *Katekizmas*), skliaustuose (*Mokslas Rimo Kataliku, Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas, Katakizmai katalikiszki*) arba skiriami kableliu (*Mokslas Rimo Kataliku*). XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose vyrauja įvairiakilmė sinonimija (vienas terminas lietuviškas, kitas skolintas arba hibridas). Tokios sinonimijos vartosenos atvejų yra ir XVI a. katekizmuose, tačiau dar gerokai mažiau (žinoma, reikia nepamiršti, kad skiriasi šaltinių apimtis). Aptariamuose katekizmuose galima įžvelgti lietuviško vienažodžio religijos termino vartosenos pirmumo dėsninę. Tai – kalbos gryninimo siekimas.

3. SINONIMINIAI SUDĖTINIŲ RELIGIJOS TERMINŲ DĖMENYS

Katekizmuose taip pat vartojama sąvokų, kurios yra įvardytos dviem sudėtiniais terminais. Sinoniminis gali būti vienas (ar daugiau negu vienas) iš sudėtinio termino dėmenų. Sinoniminiai sudėtinių religijos terminų dėmenys taip pat įvairiai pateikiami.

3.1. Sinoniminiai sudėtinių religijos terminų dėmenys jungiami jungtuku arba.

3.1.1. Įvairiakilmiai dėmenys:

a) sinoniminis pagrindinis dėmuo:

abrozai arba paveikslas Šventojo MRK 181, apeigos arba ceremonijos bažnyčios šventos MRK 419, paveikslas arba abrozai Viešpaties Jėzaus MRK 181;

dorybė arba cnata dieviška KK 48.

b) sinoniminis šalutinis dėmuo: *dalinei arba nezupelei atpuskai KK 38.*

Mažvydo *Katekizme* ir *Moksle Rimo Kataliku* bei *Katakizmuose katalikiszkuose* sinonimiškai vartojami skolinti ir lietuviškos kilmės dėmenys. Pirmenybė teikiama lietuviškam terminui.

3.1.2. Vienakilmiai dėmenys:

darytojas arba sutvėrtojas dangaus DK 131, plg. sutvėrėjas arba darytojas žemės DK 133, pasisakymas arba išpažinimas nuodėmių DK 289.

Kaip matyti iš pavyzdžių, į šią grupę patenka ir tokių žodžių, kaip *sutvėrtojas, sutvėrėjas* ir *išpažinimas*, kurių reikšmė skolinta, o forma lietuviška. Šio tipo pavyzdžių, kai visi sudėtinių terminų dėmenys lietuviški, rasta tik Daukšos *Katekizme*.

3.2. Sinoniminis sudėtinio termino dėmuo rašomas **išnašoje**.

3.2.1. Įvairiakilmiai dėmenys: *švenčiausias skomis – stalas* DK 379 (brus. dial. *скам’я*, rus. *скамья*).

3.2.2. Vienakilmiai dėmenys: *nuodėmė didžiausia – marinanti* DK 331.

3.3. XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose sinoniminiai sudėtinių religijos terminų dėmenys rašomi **skliaustuose**.

3.3.1. Vienakilmiai dėmenys: *neišdildomas ženklas (žymė)* MRK 314.

3.3.2. Įvairiakilmiai dėmenys:

a) sinoniminis pagrindinis dėmuo:

apeigos (ceremonijos) krikšto šv. MRK 316, *apeigos (ceremonijos) šventos* MRK 24, *apeigos (ceremonijos) bažnyčios šv.* MRK 185, *apiera gryniausia (čysčiausia)* MRK 325, *apmislyjimas [kančių (mūkų) čysčiaus]* MRK 353, *dora (cnata) čystatos* MRK 276, *dora (cnata) krikščioniška* MRK 278, *dora (cnata) pakūtos* MRK 342, *garsingiausias stebuklas (čiūdas)* MRK 81, *ištarmė (dekretas) [galvos bažnyčios š.]* MRK 129, *ištarmė (dekretas) Tėvo šventojo* MRK 129, *krikščioniška dora (cnata)* MRK 280, *krikščioniška tobulystė (doskonalastis, šventenybė)* MRK 283, *kruvina kančia (mūka)* MRK 319, *nesuskaitomas (čiūdas) stebuklas* MRK 85, *paskyrimas (paznočijimas) bažnyčios* MRK 126, *sostas (tronas) Augsburgiausiojo* MRK 421, *sostas (tronas) Dievo* MRK 281, *šventinybė (doskonalastis) krikščioniška* MRK 278, *tobulystė (doskonalastis, šventenybė) krikščioniška* MRK 278;

amžina mūka (kančia) KK 16, *malonė (mylista) Dievo* KK 12, plg. *mylista (malonė) Dievo* KK 10, *nagrada (užmokestis) po smerčio* KK 9;

Bažnyčios apeigos (ceremonijos) TFK 40, *dieviška dorybė (cnata)* TFK 27, *didžiausia dorybė (cnata)* TFK 27, *S. Bažnyčios apeigos (ceremonijos)* TFK 70.

b) sinoniminis šalutinis dėmuo:

aktas vilties (nodiejos) MRK 337, *doras (cnatlyvas) gyvenimas* MRK 275, *dovanojimas liglaikinės (dočėsnos) koronės* MRK 363, *dvasia [tobula (doskonali)]* MRK 37, *išnaikinimas koronės liglaikinės (dočėsnos)* MRK 306, *liuosa (valna) valė žmogaus* MRK 292, *nedabojimas priderysčių (pavynasčių) š. tikėjimo* MRK 34, *nustojimas vilties (nodiejos)* MRK 431, *užsilaikimas doroje (cnatoje)* MRK 406, *visuotini (zupelni) atlaidai* MRK 371;

visuotinei (zupelni) [atpuskai] KK 38, *visuotiniai (zupelni) atpuskai* KK 38;

Pana Teisingoji (Viernoji) TFK 18, *vergijos (nevalios) namai* TFK 6, *visuotiniai (zupelni) atlaidai* TFK 61.

Daugiausia pavyzdžių rasta katekizme *Mokslas Rimo Kataliku*. XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose dažniausiai skliaustuose pateikiami svetimos kilmės dėmenys. Galima spręsti, kad taip siekiama lietuvininti.

Apibendrinamosios pastabos. Sinoniminiai sudėtinių terminų dėmenys, kaip ir sinoniminiai vienažodžiai religijos terminai, jungiami jungtuku arba (*Mažvydo ir Daukšos Katekizmai ir Mokslas Rimo Kataliku, Katakizmai katalikiscki*), rašomi skliaustuose (*Mokslas Rimo Kataliku, Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas, Katakizmai katalikiscki*). Rasta tik pora atvejų, kai jie pateikiami išnašoje (*Daukšos Katekizmas*). Kadangi sinoniminiai sudėtinių religijos terminų dėmenys daugiausia yra svetimos kilmės, galima manyti, kad katekizmų autoriai tokiu pateikimo būdu lietuvinino religijos kalbą.

4. KITI SINONIMINIŲ RELIGIJOS TERMINŲ VARTOSENOS ATVEJAI

Katekizmuose taip pat vartojama religijos sąvokų, kurios yra įvardytos vienažodžiu ir sudėtiniais terminais. Tokie sinoniminiai terminai taip pat yra jungiami jungtukais *arba, ar, be to*, vienas iš sinonimų gali būti rašomas skliaustuose arba išnašoje.

4.1. Abu terminai lietuviški: *giltinė arba mirtis amžina* DK 97, *piktos dvasios arba velniai* KK 10.

4.2. Vienas lietuviškas, kitas skolintas terminas:

*šventastis*¹⁴ *arba sakramentas bažnyčios* MK 18, *šventastis arba sakramentas altoriaus* MK 25;

gailėjimas už nuodemes – pakūta DK 259, *išpažinimas nuodėmių – spaviedis* DK 349, *mokslas išpažinimo – spaviedis* DK 309;

dirmavonė ar patvirtinimas šv. Tikėjime MRK 434;

Tėvas Šventasis arba Popiežius KK 23;

patvirtinimas tikėjime (Dirmavonė) TFK 25.

4.3. Vienažodis terminas skolintas, sudėtinis sudarytas iš įvairios kilmės dėmenų (visi dėmenys skolinti, dėmenys gali būti hibridiniai):

kreda arba sambūris Apaštaly DK 115–117, *kreda arba sudėjimas Apaštaly* DK 119;

desperacija arba nutrotijimas vilties apie išganymą KK 48, *dirmavonė arba patvirtinimas Vieroje* KK 47, *spaviednė arba išpažinimas visų griekų* KK 32;

¹⁴ *Šventastis*, plg. lenk. *świętość* (žr. LKŽe). Terminas *šventastis* vartojamas *sakramento* reikšme. Anot J. Kruopo, tai Mažvydo vertinys (Kruopas 1998: 252). LKŽe žymima ženklu „x“, t. y. jis laikomas dabartinėje kalboje nevartotinu žodžiu.

Bažnyčios vyresnybės daleidimas (dispensas) TFK 46.

Apibendrinamosios pastabos. Katekizmuose rasta atvejų, kai sinoniminiai yra vienažodžiai ir sudėtiniai religijos terminai. Daugiausia vienas terminas lietuviškas, o kitas skolintas.

IŠVADOS

1. Religijos terminijos sinonimija tiek XVI a., tiek XIX a. gale – XX a. pradžioje yra natūralus jos kūrimosi ir vystymosi reiškinys.

2. XVI a. ir XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose greta pateikiamų sinoniminių religijos terminų (vienažodžių ir sudėtinių) vartoseną įvairi: sinonimai jungiami jungtuku *arba*, rašomi skliaustuose, išnašose arba skiriami kableliu.

3. Tiek XVI a., tiek XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose vyrauja įvairiakilmė, t. y. lietuviškos ir nelietuviškos kilmės, religijos terminų sinonimija. Daugeliu atvejų ją galima laikyti pagrįsta, nes taip siekiama gryninti arba šalinti skolintą terminą.

4. Sinoniminiai religijos terminai katekizmuose taip pateikiami, matyt, dėl įvairių priežasčių: 1) katekizmų autoriams buvo sunku nuspręsti, kuriam terminui teikti pirmenybę: lietuviškam ar skolintam (tarptautiniam, svetimybei ar hibridui); 2) jiems taip pat rūpėjo gryninti kalbą – lietuviškai pavadinti (kartais net atgaivinti) anksčiau vartotas krikščionybės sąvokas (ypač tai stengėsi daryti Daukša); 3) svarbi priežastis, dėl ko vartojami kai kurie svetimos kilmės religijos terminai, galėtų būti ir įprotis nuo seno juos vartoti.

5. Iš greta vartojamų terminų sinonimiškumo galima spręsti, kad ne tik XVI a., bet ir XIX a. gale – XX a. pradžioje religijos terminija buvo tebekuriama, tvarkoma ir norminama.

ŠALTINIAI

- DK – *Kathechismus arba mokslas kiekvienam křiščionii priwalus. Paraszitas per D. Iakuba Ledesma... Įsgulditas iš Lięžuvo Lqnkięko ing Lietuwijęka per Kuniga Mikaloiu Daugęa Kánonika įęmaicziu*, Vilnius, 1595. – Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas. *Katechismus von Mikalojus Daukša vom Jahre 1595*. Vilnius, 1995.
- KK – *Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokų su Lementoriu ir Ministranturu*, Bitėnai, 1903.
- MK – Mažvydas M. *Katechismusa Prašty Szadei, Makflas įkaitima rafta yr gięfmes del krikęczianiftes bei del berneliu iaunu naujey įuguldytas*, 1547. – Guido Michelini. Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai. Vilnius, 2000, 61–99.
- MRK – *Mokslas Rimo Kataliku. Naujei perweizetas, pertaisitas ir antra karta atspauostas*, Vilnius, 1879 (su pieštuku – 1888).

- PK – 1598 metų Merklio Petkevičiaus Katekizmas. 2-as leidimas (fotografuotinis), Kaunas, 1939.
TFK – Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas. Vaiszganto versta. Antrą kartą išleistas, pataisytas, Vilnius, 1863 (su pieštuku – Tilžė, 1901, trečia laida).

LITERATŪRA

- Būga K. 1958–1961: *Rinktiniai raštai I–III*. Vilnius.
Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius.
Kaulakienė A. 2000: Lietuviškosios terminijos šaltinių kaitos tendencijos. – *IX tarptautinis baltistų kongresas: Baltų kalbos amžių kaitoje* (Pranešimų tezės), Ryga.
Kazlauskaitė G. 2000: Lietuviškų ir tarptautinių fonetikos terminų sinonimija. – *Terminologija* 7, 25–31.
Keinys St. 1980: *Terminologijos abėcėlė*, Vilnius.
Keinys St. 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai.
Krupas J. 1998: Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. – *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 238–271.
KTŽ 1990: Gaivenis K., Keinys St. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
Lebedys J., Palionis J. 1964: Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. – *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 3, 109–135.
LKE 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius.
LKŽe: *Lietuvių kalbos žodynas*. – www.lkz.lt
Palionis J. 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius.
Palionis J. 2004: *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius.
Rimkutė A. 2005: Nelietuviški XIX a. galo – XX a. pradžios katalikų katekizmų terminai. – *Terminologija* 12, 42–66.
Stunžinas R. 2005: Statybos terminijos sinonimija. – *Terminologija* 12, 7–26.
Umbrasas A. 2004: Bendrašakiniai dvizodžių teisės terminų sinonimai ir variantai 1918–1940 m. Lietuvos kodeksuose. – *Terminologija* 11, 100–118.
Zemlevičiūtė P. 2001: Sinoniminiai „Medicinos enciklopedijos“ terminai. – *Terminologija* 8, 34–49.
Zinkevičius Z. 2000: *Lietuvių poteriai: Kalbos mokslo studija*, Vilnius.

SOME CASES OF THE USAGE OF SYNONYMOUS TERMS OF RELIGION IN CATECHISMS

(16TH CENTURY AND THE END OF 19TH – BEGINNING OF 20TH CENTURIES)

Synonymy is particularly characteristic to the initial stages of development of terminology, when the most suitable term for naming the concept is not yet chosen and a few terms (synonyms) and (or) variants of terms, one of which frequently is a barbarism, are in use at the same time. The objective of this article is to discuss the usage of synonymous terms of religion used next to each other in catechisms from the initial stage of the development of written terminology of religion (16th century) and the period of formation of modern Lithuanian (end of 19th – beginning of 20th centuries). Synonymous terms of religion used in different places in catechisms were not investigated.

This article deals with varying synonymy of terms of religion in catechisms from 16th century – *Katechismusa Prašty Szadei, Makšlas škaitima rašta yr giefmes del krikščianiftes bei del berneliu iaunu naujey fūguldytas* (1547) by Martynas Mažvydas, *Kathechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalvs. Paraszitas per D. Iakoba Ledesma... Įsgulditas iš Liėžuviu Lankifsko ing Lietuwifška per Kuniga Mikaloiu Daugfja Kánonika fšemaicziu* (1595) by Mikalojus Daukša and *Katekizmas* (1598) by Merklio Petkevičius and from catechisms published at the end of 19th and the beginning of 20th centuries – *Mokslas Rimo Kataliku* (1879), *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas* (1901) and *Katakizmai*

katalikiszkai. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziočių su Lementoriu ir Ministranturu (1903). Synonymous terms of religion (one-word or word combinations) in catechisms are most frequently given in brackets or as a footnote, sometimes they are connected using the conjunction *arba* or separated by comma. Frequently the synonym of a term is not of Lithuanian origin, for instance, *tikėjimas arba viera* (faith) MK 28, *lokamstva arba godulystė* (greediness) MRK 430; *atlaidai arba atpuskai* (wakes, feast) KK 38, *dorybė arba cnata* (virtue) KK 40; *apeigos (ceremonijos) bažnyčios šv.* (church rituals) MRK 24, *kančia (mūka)* (Calvary) MRK 301, *krūvina kančia (mūka)* (Calvary) MRK 319, *malonė (mylista) Dievo* (grace of God) KK 12, *nustojimas vilties (nodiejos)* (loss for hope) MRK 431, *pragaras (pekla)* (hell) MRK 144, *stebuklas (čiūdas)* (miracle) MRK 81 and others. In some cases the non-Lithuanian word is given first – *amžina mūka (kančia)* (eternal torment) KK 16, *smertis (mirimas)* (death) KK 16; *desperacija (nusiminimas)* (despair) MRK 431, *Komunija (arba dalyvavimas)* (Communion) TFK 36. The conclusion can be drawn that there were attempts to propose Lithuanian words in catechisms. Synonymy of terms of religion shows that terminology of religion was being created, ordered and normalized not only at the initial stage of its development in the 16th century, but also at the end of 19th and the beginning of 20th centuries as well.

Gauta 2007-11-05

Aušra Rimkutė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas ausrar@lki.lt